

Bevezetés

A kutatás témája, előzményei és forrásai

A kötetben a kolozsvári régészeti iskola „*visszatért Észak-Erdély*” (1940–44) alatti időszakát és két kimagasló képviselője, Roska Márton (1880–1961) és László Gyula (1910–1998) kolozsvári éveit ismertetem. A vállalkozás hiánypótló szándékkal született, hiszen az iskola tevékenységéből csupán az alapító, Pósta Béla által fémjelzett korszakot dolgozták fel részletesen,⁵ a román impériumváltás (1919–1940) alatti időszak és a második bécsi döntés (1940) utáni négy év átfogó kutatása eddig nem történt meg. A téma jelentőségét emeli, hogy a kolozsvári régészeti iskola e korszakának nemcsak régészeti tevékenysége érdemel figyelmet, hanem a magyar identitástudat erősítésében betölteni kívánt szerepe miatt is, a régészet mint nemzeti tudomány céltudatos művelése által. Az erre irányuló törekvések, tervek a II. világháború elvesztése, az ismételt román impériumváltás és a két ország kommunista államberendezkedése miatt intézményi szinten nem valósulhattak meg, csupán néhány kivételes személyiség, köztük László Gyula életművén keresztül tört utat bűvópatakként.

Az iskola három intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Régész Tanszékén, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) Érem- és Régiségtárában, valamint az Erdélyi Tudományos Intézetben (ETI) fejtett ki tevékenységet a vizsgált időszakban. Az intézmények 1940–1944 közötti történetének áttekintésekor a szakirodalom és a forrásanyag széles körű felhasználására törekedtem. A vonatkozó szakirodalomból elsősorban az emlékiratok voltak segítségemre, köztük mindenekelőtt László Gyula visszaemlékezései jelentették a legfontosabb fogódzót, amely a professzor halála után Balassa Iván és László Emőke szerkesztésében jelent meg.⁶ Haszonnal forgattam még Banner János⁷ és Székely Zoltán⁸ emlékiratait, valamint Roska Márton, az Erdélyi Múzeum-Egyesület számára

⁵ Vincze 2014.

⁶ Balassa–László 2001.

⁷ Banner 1990.

⁸ Székely 1993; Székely 2020.

készített éves jelentéseit⁹ és László Gyula, az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti szakosztályának vezetője éves beszámolóit¹⁰ is. Fontos iránytű volt a munkámhoz Benkő Elek 2012-ben írt rövid cikke, amelyben László Gyula kolozsvári éveit és középkori régészeti munkásságát tekintette át.¹¹ A kijevei régészeti kutatóút történetéhez elsősorban Fettich Nándor naplóját és László Gyula naplótöredékét használtam, a dokumentumok 2018-ban, Fodor István jóvoltából láttak napvilágot.¹² A Bolyai-egyetem történetéhez és László Gyula egyetemi tevékenységéhez pedig elengedhetetlen volt Lázok János és Vincze Gábor forrásgyűjteménye.¹³ Vincze Zoltán 2014-ben megjelent csaknem 800 oldalas monográfiája a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakáról a második bécsi döntés után a jogfolytonosság jegyében újrainduló iskola előzményeinek és módszereinek megismeréséhez, a tanítványok életútjának áttekintéséhez, az egymáshoz való viszonyok megértéséhez nyújtott hasznos információkat.¹⁴

A korabeli történések háttérében meghúzódó ok-okozati viszonyok feltárásához az iskola legjelentősebb képviselői, László Gyula és Roska Márton családi, illetve kéziratári (MTA, OSZK, KMRÖL) hagyatéka jelentette a legfontosabb forrásanyagot.¹⁵ A II. világháború után Magyarországra menekített kolozsvári egyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karának jegyzékét és egyéb dokumentumait az SZTE Levéltára őrzi,¹⁶ áttekintése a vonatkozó egyetemi évekre, a régész tan-szék személyi állományára, a tanítványokra, a meghirdetett órákra, a habilitációs eljárásokra, az egyetemen belüli előrejutás lehetőségeire, az egymás közötti viszonyokra világítottak rá. A hiányzó adatokat az egyetem kari jegyzékéből pótoltam.¹⁷ Bár jórészt párhuzamos a kolozsvári

⁹ Roska 1942, 1943, 1944.

¹⁰ ETI-jelentés 1943, 1944.

¹¹ Benkő 2012.

¹² Fodor 2018.

¹³ Lázok–Vincze 1998.

¹⁴ Vincze 2014.

¹⁵ László Gyula családi hagyatéka egykori lakásában (Budapest, Alkotmány utca) található. A hagyatékot a professzor fia, László Zoltán és unokája, Pogány Csilla gondozza. A hagyaték feldolgozását 2015–2020 között az MTA BTK munkatársai végezték, jelenleg a munkálatok szünetelnek, a kötetben ezért csupán a dokumentumok címét és keletkezési idejét volt lehetőségem jelezni. Roska Márton általam felhasznált hagyatéka az MTA Kt. Ms. 4547. sz. alatt, illetve az OSZK Kt. 15/1323. Fondszámon található.

¹⁶ SZTE Lvt. A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar iratanyaga 1940–45.

¹⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_szeged/

egyetemi iratanyaggal, és a II. világháború alatt súlyos veszteségeket szenvedett, ennek ellenére esetenként jól kiegészítették a kutatásaimat az MNLOL Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vonatkozó dokumentumai is.¹⁸ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tevékenységének egy részét a KMROL EME Levéltára (Kolozs Megyei Állami Levéltár – Arhivele Nationale Direcția Județeană Cluj, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Societate Muzeul Ardelean) dokumentumaiból ismerhetjük meg,¹⁹ az Érem- és Régiségtár személyi állományáról s egyéb ügyeiről az MNLOL Nemzeti Múzeum Tanácsa²⁰ irataiból nyerhetők hasznos információk. Az 1945-ben megalakult Bolyai-egyetem iratanyaga a KMROL-ban található, az itt őrzött kari jegyzék megmaradt dokumentumaiból és egyéb iratokból viszonylag jól rekonstruálható a régészeti intézet személyi állománya és tevékenysége.²¹

A kutatómunka során összeállt anyagot hat nagyobb fejezetre osztottam, ami a kötet gerincét is adja. Az I. fejezetben a történelmi környezetet vázoltam fel, kitérve a két világháború közötti időszak tudománypolitikai és régészeti összefüggéseire is, azzal a céllal, hogy érzékeltessem a tudományos munkára is hatást gyakorló korabeli közhangulatot. Mivel a kolozsvári régészeti iskola „*visszatért Észak-Erdély*” alatti időszaka a Pósta Béla-i korszak szerves folytatásaként értelmezhető, a II. fejezetben röviden összefoglaltam az iskola születésének körülményeit és főbb irányvonalait, majd az 1919-es román impériumváltás és az azt követő két évtized történéseit is felvázoltam. A kötet érdemi részét a III. és a IV. fejezet teszi ki. A III. fejezetben a korabeli levéltári források és egyéb dokumentumok (pl. sajtó, naplórészletek, levelezések stb.) felhasználásával tárgyaltam a kolozsvári régészeti iskola „*visszatért Észak-Erdély*” (1940–1944) alatti időszakát. Igyekeztem az elérhető korabeli dokumentumok alapján részletesen bemutatni az abban részt vállaló legfontosabb személyek, elsősorban a tanszékvezető-múzeumigazgató Roska Márton, valamint a fiatal intézeti tanár, László Gyula tevékenységét, de kitértem a munkatársak, pl. Kovács István, Ferenczi Sándor, és a tanítványok, köztük Novák József és Szabó György munkásságára is. A IV–V–VI. fejezetben a II. világháborút lezáró ismételt román hatalomátvétellel bekövetke-

¹⁸ MNLOL K 636. VKM-iratok: Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1916–1944).

¹⁹ KMROL EMELvt Fond 298. (Erdélyi Múzeum-Egyesület – Societate Muzeul Ardelean) 1841–1948, inv. 1411.

²⁰ MNLOL K. 726. Magyar Nemzeti Múzeum Tanács (1922–1950).

²¹ KMROL Fond 1363, inv. 1476.

ző időszakot mutattam be, végigkövetve az iskola tevékenységében részt vevő személyek sorsát is. Az 1945 utáni fő irányvonalat László Gyula kolozsvári tudományos tevékenysége jelentette, egészen 1949-ig, amikor a kommunista Románia diktatórikus intézkedéseinek hatására Budapestre volt kénytelen távozni. A kötetet záró *Összegzés* után a *Függelékben* közlök egy humoros versezetet is, amit 1944 nyarán László Gyula Kolozsváron írt, bizonyosságként annak, hogy kora egyik legnagyobb régészeként és polihisztoraként a rímfaragáshoz is értett.

A kötetben szereplő – a forrásokból vett – idézetek az eredeti dokumentum betűhú írásmódját követik, beleértve a régies helyesírást és a sajátos rövidítéseket is. Úgy gondolom, hogy ezek tükrözik a korra és helyre – Erdély – jellemző gondolkodásmódot és szóhasználatot. Az esetleg félreérthető vagy sajtóhibának, illetve helyesírási hibának felfogható helyeken (*sic!*) megjelöléssel jeleztem a betűhűséget. A könyvben említett személyek rövid biográfiája a kötet végén olvasható, ismertetésüket a vizsgált korszak *lenyomataként* tartottam fontosnak. Az adatok jórészt lexikonból származnak, ahol erre nem volt lehetőség, az egyes személyek életét ismertető kiadványokat, cikkeket használtam. Visszakeresésüket *Névmutató* könnyíti meg.